

2. Μεθοδολογία (Μέθοδος αναλυτική και συνθετική). — Ὁ Καρτέσιος ὑπερέβαλε τοὺς προγενεστέρους ἐν τῇ ὁρμῇ τῇ πρὸς κτῆσιν ἀσφαλοῦς καὶ ἀπὸ πάσης αὐθεντίας ἐλευθέρας γνώσεως. Πᾶς ὁ τὴν ἀλήθειαν σοβαρῶς θηρεύων, λέγει, θὰ προβάλλῃ ἑαυτῷ, ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ, τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι ἀλήθεια, τί ἀνθρωπίνη γνῶσις καὶ τίνα τὰ ὅρια αὐτῆς¹. Οὐδαμῶς δὲ στέργει ὁ φιλόσοφος τὰ παρόντα οὐδ' εὐρίσκει ἀποχρῶσαν τὴν ἐπιστήμην τῶν ἑαυτοῦ χρόνων ὡς στερουμένην σαφηνείας καὶ βεβαιότητος, ἐνότητος καὶ μεθοδικότητος. Οὐ μόνον δηλαδή ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαὶ καὶ αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι περιορίζονται εἰς πολυγνωσίαν· κατέχουσι μὲν πλῆθος, ἐξ ἱστορικῆς παραδόσεως, ἐκ μερικῆς ἐμπειρίας καὶ παρατηρήσεως προσγενομένων γνώσεων, ἀλλ' εἶναι ἄμοιροι τῆς ἀπαραιτήτου εἰς τὴν γνῶσιν ἐνότητος καὶ συστηματικῆς ἀλληλουχίας. Αὕτη δ' εἶναι τότε μόνον δυνατὴ, ὅταν πᾶσα γνῶσις παράγῃται ἐκ μιᾶς μόνης ἀρχῆς ἐχούσης ὑψίστην καὶ ἀπόλυτον βεβαιότητα. Τοιαύτη ἀρετὴ χαρακτηρίζει τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἀπὸ μιᾶς ὁρμωμένη ἀρχῆς, ἀναπτύσσει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς καὶ παρέχει ἀσφαλῆ καὶ εὐκρινῆ γνῶσιν².

λοντο εἰς τὴν πρόοδον τῆς βιολογίας καὶ μάλιστα τῆς ἰατρικῆς.

1. Ἐν τοῖς Κανόσι (Regulae) παρατηρεῖ ὅτι οὐδὲν εἶναι ἀτοπώτερον παρὰ τὸ νὰ συζητῆ τις περὶ τῶν ἀπορρήτων τῆς φύσεως, τῶν ἐπιδράσεων τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀδήλων πραγμάτων τοῦ μέλλοντος, χωρὶς μηδὲ ἅπαξ νὰ ἐρευνήσῃ τὸ ἂν φθάνει τόσον μακρὰν ἢ ἀνθρωπίνη γνῶσις. Εἶναι δὲ αὐτὸς ἀδαμαντίνως πεπεισμένος ὅτι ἀπάντησις εἰς τὰ γνωσιολογικὰ ἐρωτήματα εἶναι δυνατὴ, διότι ἡ νόησις εἶναι ἰκανὴ καὶ παρὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντικειμένων « μία καὶ ἡ αὐτὴ », ὅπως ὁ αὐτὸς ἥλιος φωτίζει πάντα τὰ πράγματα καὶ δὲν δανείζεται τὸ φῶς ἐξ αὐτῶν. Ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν καλῶς καὶ διακρίνειν τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς — λέγει ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Μεθόδου — εἶναι φύσει ὁμοία παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ».

2. Ἡ μαθηματικὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου ὡς τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ἀξιῶν, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιστήμης. Πᾶσαι αἱ μαθήσεις ἔχουσι κατὰ τοσοῦτο μόνον τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης, καθ' ὅσον ἔχουσι τὴν ἐνάργειαν τῶν διδαγμάτων τῆς μαθηματικῆς. Ἡ μαθηματικὴ ἄρα καθίσταται ὁ γνώμων καὶ κανὼν πάσης ἐπιστημονικῆς καὶ μάλιστα φιλοσοφικῆς διανοήσεως.

Ἡ μέθοδος λοιπὸν τῆς μαθηματικῆς πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας, ὥστε νὰ παραχθῇ μία καθολικὴ μαθηματικὴ περιλαμβάνουσα, κατὰ τὸ δυνατόν, πάσας τὰς ἐπιστήμας¹. Ἐν ἄλλοις λόγοις πρέπει ἡ φιλοσοφία νὰ καταστῇ καθολικὴ μαθηματικὴ, ἐνιαῖον σύστημα, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ θεωρίαι, ἀπὸ ἐνιαίου σημείου ὡς κέντρου ὀρμώμεναι, λαμβάνουσι τὴν ἐμπέδωσιν αὐτῶν καὶ βεβαιότητα². Οὕτω πως ἡ φιλοσοφία θὰ ἐγκρίνη τὰς μεθόδους τῆς μαθηματικῆς καὶ δὴ καὶ τὴν συνθετικὴν μέθοδον, μεταφέρουσα αὐτὴν ἀπὸ τῶν κατὰ χῶρον καὶ χρόνον μεγεθῶν εἰς τὰς ἐννοίας³. Κατὰ τὴν μέθοδον

1. Ἐπίσθην, λέγει, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστήμαι αἱ ἐρευνᾶσαι τὴν τάξιν καὶ τὸ μέτρον ἀνήκουσιν εἰς τὴν μαθηματικὴν· ἀδιάφορον ἂν ἀναζητοῦσι τὸ μέτρον ἐν ἀριθμοῖς, σχήμασιν, ἀστροῖς, τόνοις ἢ ἐν ἄλλοις ἀντικειμένοις. Πρέπει ἄρα νὰ ὑπάρχη καθολικὴ ἐπιστήμη, ἣτις, ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν μερικὴν ἐφαρμογὴν, διακριβοῖ πᾶν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ μέτρον καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀξία νὰ λάβῃ τὸ ἴδιον καὶ ἔνεκα τῆς ἡλικίας αὐτῆς σεβάσμιον ὄνομα τῆς μαθηματικῆς· διότι αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι εἶναι μέρη αὐτῆς.

2. Τοιαῦτα γνωματεύων ὁ Καρτέσιος προθυμεῖται νὰ μετέλθῃ μέθοδον ἔχουσαν πρότυπον τὴν Μαθηματικὴν. Προβάλλει λοιπὸν τέσσαρας μεθοδικὰς ἀρχάς, αἵτινες προέχουσιν, ὡς πιστεύει, τῆς ἀριστοτελικῆς Λογικῆς, ἣτις θεραπεύει μᾶλλον τὴν διδασκαλίαν ἢ τὴν ἔρευναν. Εἶναι δ' αἱ ἀρχαὶ αὗται αἱ ἑξῆς· 1) νὰ μὴ θεωρῶμέν τι ὡς ἀληθές, ἂν μὴ ἀναγνωρίζωμεν αὐτὸ ὡς τοιοῦτο διὰ τῆς ἐναργείας καὶ σαφηνείας του, τῆς ἀποκλειούσης πᾶσαν ἀμφιβολίαν· 2) νὰ ἀναλύωμεν, ὅσον τὸ δυνατόν, πᾶν δύσκολον ζήτημα εἰς τὰ οἰκεῖα μέρη· 3) νὰ νοῶμεν κατὰ τάξιν, χωροῦντες ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων καὶ εὐκολωτέρων εἰς τὰ συνθετώτερα καὶ δυσκολώτερα· 4) νὰ προσέχωμεν ὅπως αἱ ἀπαριθμήσεις εἶναι τόσον ἀκριβεῖς καὶ αἱ ἐπισκοπήσεις τόσον γενικαί, ὥστε νὰ ὦμεν βέβαιοι ὅτι οὐδὲν παρελείφθη (Discours de la methode 2,22 (ἔκδ. E. Gilson, 1930).

3. Ἡ πρόοδος τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς βεβαίας ἀρχῆς εἰς τὰς ἐπὶ μέρους γνώσεις εἶναι, φυσικῶς τῷ λόγῳ, δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου. Πλὴν αὕτη δὲν θὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ μέθοδος τοῦ συλλογισμοῦ· διότι ὁ συλλογισμὸς εἶναι μέσον τῆς ἀποδείξεως καὶ πειθοῦς, οὐχὶ δὲ τῆς ἀνιχνεύσεως καὶ ἐφευρέσεως, δὲν ἀνευρίσκει καὶ ἀποκαλύπτει τι ἄλλὰ μόνον ἀποδεικνύει τὸ εὑρεθέν. Ἡ ἀληθὴς μέθοδος τῆς Μαθηματικῆς εἶναι κυρίως ἡ δημιουργικὴ μέθοδος τῆς συνθέσεως, ἣτις δι' εὐστόχων συνδυασμῶν ἀποκαλύπτει νέας ἀληθείας.

ταύτην, ὀρμωμένη ἀπὸ ἀρχῆς βεβαιότητας, θὰ παραγάγη ὅλην τὴν συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως¹.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν ἀφορμῶνται αἱ ἐπιστῆμαι ἕκασται καὶ ἡ φιλοσοφία, εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν ἐναργεῖς καὶ βέβαιαι, οὐδεμιᾶς ἄρα ἀποδείξεως ἐνδεεῖς². Εἰ καὶ δ' εἶναι αἱ τοιαῦται ἀρχαὶ αὐτῆς ἀμέσως φανεραί, ὅμως οὔτε δι' αἰφνιδίας ἐμπνεύσεως ἢ μυστικοῦ τρόπου παρέχονται ἡμῖν οὔτε ἀμέσως εἶναι δεδόμενα³, ἀλλὰ ἀνευρίσκονται διὰ μεθοδικῆς ζητήσεως, οἷαν ὑπο-

1. Ἡ παραγωγικὴ ἢ ἀποδεικτικὴ μέθοδος δημιουργεῖ συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον ἄλυσιν γνώσεων « ὅ τὴν ἄλυσιν τῶν ἐπιστημῶν ἐποπτεύων—ἐγραφέν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ του ὁ εἴκοσι καὶ τριῶν ἐτῶν νέος Καρτέσιος—δὲν θὰ ἔχη μείζονα δυσκολίαν νὰ κρατήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ διανοίᾳ ἢ τὴν σειρὰν τῶν ἀριθμῶν ».

2. Ἡ ἀλήθεια, ἣτις χρησιμεύει ὡς ἀρχὴ τῶν ἀποδείξεων, εἶναι ἀναπόδεικτος, ἀμεσὸς τις ἐποπτεία, ἐνόρασις (intuition, intuitus mentis) ἀπλῆ καὶ ἀρχέγονος ἐνάργεια τῆς γινωσκούσης ψυχῆς. Ἀμέσως φανερόν εἶναι, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι τὸ τρίγωνον περιορίζεται ὑπὸ τριῶν γραμμῶν, ὅτι ἡ σφαῖρα ἔχει μίαν μόνην ἐπιφάνειαν. Ὑπάρχουσι δηλαδὴ προτάσεις τόσον ἀπλαῖ, ὥστε δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσι χωρὶς νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀληθεῖς οἷαι « ἐν καὶ τὸ αὐτὸ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἅμα καὶ νὰ μὴ εἶναι », « τὸ μηδὲν δὲν εἶναι αἰτιὸν τινος », « τὸ αἰτιατὸν δὲν περιέχει τι πλεον τοῦ αἰτίου ». Ὡστε ἡ ἀφετηρία τῆς συνθετικῆς μεθόδου, ἣν ζητεῖ ὁ Καρτέσιος, εἶναι ἀμεσος καὶ κατ' ἐνόρασιν γνῶσις.

3. Αἱ ἀμέσως φανεραὶ ἀλήθειαι δὲν εἶναι ἀμέσως δεδόμενα, διότι ἡ ἐνόρασις ἀφορᾷ εἰς μερικὰς περιπτώσεις. Βεβαίως ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον παραδείγμασι περιέχεται ἡ γενικὴ ἀλήθεια καὶ διαγινώσκεται ἀμέσως ὡς αὐτόδηλος (simplici mentis intuitu), ἀλλ' ἐν τούτοις (τοῖς μερικοῖς) δὲν ἔχει εἰσέτι τὸν τύπον τῆς γενικῆς προτάσεως. Ἐμφυτος λοιπὸν ἐννοια (idea innata) θεωρεῖται οὐχὶ ἡ ἐξ ἀρχῆς δεδόμενη, ἀλλ' ἐκείνη, ἣν ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ ἀποκαλύψωμεν· « αἱ ἔμφυτοι ἐννοιαί—λέγει ἐν τέλει τοῦ τρίτου Μελετήματος—προέρχονται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς νοητικῆς ἡμῶν δυνάμεως ». Ὡστε ἔμφυτος εἶναι ἡ ἐννοια, καθ' ὅσον ἡ νόησις ἡμῶν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ συλλάβῃ αὐτὴν ὡς ἀληθῆ· εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, δυνάμει, οὐχὶ ἐνεργείᾳ, ἔμφυτος.

Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πῶς ἐκ μερικῶν περιπτώσεων παράγονται γενικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐνοράσεως, δὲν εἰσέρχεται ὁ Καρτέσιος, ἀλλὰ μόνον συμβουλεύει περίσκεψιν καὶ προσοχὴν περὶ τὴν θέσιν ἀρχῶν.

δεικνύει ὡσαύτως ἡ μαθηματική. Ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος δηλαδή κατατέμνει τὰ δεδομένα εἰς τὰ μέρη αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς ὁδοῦ ἀνέρχεται ἐπὶ τέλους εἰς τὰς στοιχειωδестаτάτας ἐννοίας καὶ τὰς ἀπλουστάτας καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανεράς ἀληθείας. Ἀπαιτεῖ δὲ ὁ Καρτέσιος ὅπως, πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθετικῆς μεθόδου, προηγηθῆ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀναλυτικῆς, δι' ἧς νὰ ἐξευρεθῆ τὸ σημεῖον, ὅθεν θὰ ὀρμηθῆ ἡ σύνθεσις· θὰ ἀναλύσωμεν πάσας τὰς παραστάσεις ἡμῶν καὶ θὰ προχωρήσωμεν ἀπὸ τῶν σκοτεινοτέρων εἰς τὰς σαφεστέρας, ἕως οὗ προέλθῃ ἀναμφιλέκτως ἡ εὐκρινῆς καὶ βεβαία ἐννοια¹.

Οὕτω δὲν ἀποκλείει παντάπασιν ὁ Καρτέσιος ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως τὴν ἐπαγωγὴν, πλὴν ὅτι θεωρεῖ αὐτὴν ἀπλῶς ὡς προπαρασκευὴν τῆς κυρίας ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης, ἧς μέθοδος εἶναι ἡ παραγωγικὴ σύνθεσις. Δὲν εἶναι τὸ παράπαν ἐχθρὸς τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου ἀλλὰ τούναντίον ἐκτιμᾷ αὐτὴν συλλέγων ἐπιμελῶς παραδείγματα καὶ διεξάγων πειράματα². Ἰσχυρίζεται δ' ὅμως πάλιν ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἐπιτυγχάνεται κυρίως μόνον δι' αὐστηρᾶς νοήσεως καὶ ὅτι ἡ ἐμπειρία ἔχει κατὰ τοσοῦτο ἀξίαν, καθ' ὅσον χρησιμεύει ὡς παρόρμησις εἰς τὴν νόησιν³. Ὅπως δὴποτε μετέρχεται ἡ φιλοσοφία ἀμφοτέρας τὰς μεθόδους, πρῶτον μὲν τὴν ἐπαγωγικὴν, ἵνα εὖρη μεθοδικῶς τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ἀρχήν, ἔπειτα δὲ καὶ κυρίως τὴν συνθετικὴν, ἵνα ἐπὶ τῆς εὐρεθείσης ἀρχῆς ἀνεγείρῃ μεθοδικῶς τὸ οἰκεῖον σύστημα^{4,5}.

1. « Πρὸς μεθοδικὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ὀφείλομεν τὰς περιπλόκους καὶ σκοτεινάς παραστάσεις νὰ ἀναγάγωμεν βαθμηδὸν εἰς ἀπλουστέρας, εἶτα δὲ νὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τῆς ἐποπτείας τῶν τελευταίων, ἵνα φθάσωμεν ὡσαύτως βαθμηδὸν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἄλλων ».

2. Περὶ τῶν πειραμάτων ποιεῖται λόγον πολλαχοῦ τοῦ τελευταίου μέρους τῆς Περὶ μεθόδου πραγματείας. (6,57 ἐξ.).

3. Πλὴν ὑποτιμᾷ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιβεβαιώσεως τῶν πορισμάτων τῆς ἀποδείξεως.

4. Ἐκ περισσοῦ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Καρτέσιος διαφέρει τοῦ Βάκωνος οὐσιώδη διαφορὰν· ἐκεῖνος μὲν ἐξαίρει τὴν συνθετικὴν, οὗτος δὲ τὴν ἀναλυ-

Ἄρχῃ ἢ ἀμφιβολίᾳ. — Πρὸς εὐρεσιν βεβαίας ἀρχῆς νομίζει ὁ Καρτέσιος, καθὰ καὶ ὁ Βάκων, ὅτι πρέπει νὰ ἀρξηται ὅλως ἐκ νέου. Διότι παρατήρησεν ὅτι πολλὰ ἄτινα ἐν τῇ νεότητι ἐθεώρει ὡς βέβαια, εὗρεν ὕστερον ψευδῆ καὶ ἀμφίβολα. Οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως ἀποδεχόμεθα παραδεδομένας δοξασίας καὶ σχηματίζομεν ἐσπευσμένας περὶ τῶν πραγμάτων κρίσεις, πρὶν ἔλθωμεν εἰς τὴν πρέπουσαν τοῦ νοῦ ὠριμότητα· διὸ καὶ πληρούμεθα πλημμελῶν δοξασιῶν καὶ παντοίων προλήψεων. Ἴνα ἀπαλλαγῶμεν τῶν ποικιλωτάτων προκαταλήψεων καὶ προέλθωμεν εἰς βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν, ἐπάναγκες νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ πάντων (*de omnibus dubitandum est*).

Καὶ ὁ Καρτέσιος λοιπὸν προσδοκᾷ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς φιλοσοφίας ἐκ νέας μεθόδου· ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀληθείας τῶν κεκτημένων γνώσεων καὶ ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ χωρεῖ περαιτέρω τοῦ Βάκωνος. Μετὰ περισσῆς δὲ ἀπλότητος καὶ εἰλικρινείας, σαφηνείας καὶ χάριτος (ἀναδεικνυούσης τὸν συγγραφέα ἕνα τῶν δοκιμωτάτων πεζογράφων τῆς Γαλλίας) διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ περιγράφει τὰς γενομένας ἀποπειράς δι' ὧν κατέληξεν εἰς τὴν νέαν μέθοδον. Ἀποφοιτήσας τοῦ σχολείου πλήρης ἀμφιβολιῶν ἐπεθύμει νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ μετ' ἄλλων ἀναστροφῇ καὶ ἐν τῇ παρατηρήσει τοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀποτυχῶν ἀποφασίζει νὰ ἀθροισθῇ ὅλως εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀνερευνήσῃ τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ φύσιν, δοκιμάζων ἂν πως εὕρῃ ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτογνωσίᾳ ὅ, τι μάτην ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐζήτησε, τὴν βεβαίαν δηλονότι τῆς ἀληθείας γνῶσιν. Πρὸς τοῦτο ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπαλλαγῇ πρότερον παντός, ὅπερ τέως ἐθεώρει ὡς ἀληθές· διότι ἄλλως ἦτο δυνατόν νὰ συμφυρθῇ τὸ ψευδές μετὰ τοῦ ἀληθοῦς. Ὅθεν ἀποφασίζει ὅπως διατηρήσῃ μὲν ἑαυτῷ ὡς ἀμίαντον ἱερὸν τὴν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ φυλάξῃ

τικὴν μέθοδον. Διὸ καὶ διάφορος εἶναι αὐτῶν ἡ ἀφετηρία· εἰς ἐκεῖνον μὲν ὡς ἀφετηρία χρησιμεύει ἡ αὐτογνωσία, ὁ καθαρὸς νοῦς (*mens pura*), εἰς τοῦτον δὲ ἡ φύσις.

5. Ἐπιθι τοῦ *Discours de la methode* ἰδίᾳ τὸ δεῦτερον μέρος καὶ τὸ ἕκτον, πρβλ. καὶ τὰς *Regulae*, ἰδίᾳ 3-7. 12).

τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν πατρίδα ὑπακοήν, ἀποβάλλη δὲ τὰ ἄλλα πάντα καὶ ἐπιχειρήσῃ ἐξ ἀρχῆς, ἵνα ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας προέλθῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας¹.

Οὕτω καθορίζεται ἡ ἀφετηρία τῆς μεθόδου καὶ ἀναπτύσσεται ὧδέ πως: Εἶναι ἀναμφίλεκτον ὅτι αἱ αἰσθήσεις πολλάκις ἀπατῶσι² καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται νὰ παράσχωμεν αὐταῖς ἀπόλυτον πίστιν. Καὶ τίς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ αἰσθήματα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ψευδαισθησιῶν καὶ τῶν παραισθησθήσεων; Ἐνδέχεται πάντοτε νὰ ὄνειρευώμεθα καὶ νὰ πιστεύωμεν ὅτι βλέπομεν πράγματα, ἅτινα οὐδέποτε οὐδαμῶς ὑπῆρξαν. Ἄφοῦ δὲ λείπει τὸ ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς διακρίσεως τοῦ ὕπνου καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως, τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι δὲν διατελοῦμεν ὄντες ἐν συνεχεῖ ὄνειρῳ, ὅτι ἡ ὅλη ἡμῶν ζωὴ δὲν εἶναι ἀπλοῦν ὄνειρον³;

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ νοῦ. Αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ αἰ συνήθως χαρακτηρίζονται ὡς ἀφ' ἑαυτῶν γνωσταὶ (principia per se nota) δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀσφαλεῖς καὶ βέβαιαι, διότι πολλαὶ αὐτῶν ἠλέγχθησαν ἤδη ὡς ψευδεῖς. «Ὅτι ὑπάρχει, λέγει, καθόλου ἔκτασις, φαίνεται βεβαίως ἀναμφισβήτητον. Καὶ ὅμως δὲν γινώσκω, ἂν μὴ ἴσως παντοδύναμον ὄν ἐποίησεν ὥστε πράγματι νὰ μὴ ὑπάρχη μήτε γῆ μήτε οὐρανὸς μήτε ἔκτατὸν πρᾶγμα μήτε σχῆμα μήτε μέγεθος μήτε τόπος, καὶ ὅμως νὰ ἔχω τὰς παραστάσεις, αἵτινες ἀπεικονίζουσί μοι τὴν ὑπαρξίν πάντων τούτων· ἐνδέχεται νὰ ἀπατῶμαι ἐν τῇ προσθέσει τῶν δύο καὶ τρία, ἐν τῇ ἀριθμῆσει τῶν πλευρῶν τοῦ τετραγώνου, ἐν τοῖς εὐκολωτά-

1. Discours de la Methode 1,3 ἐξ. 11. Meditationes de prim. philos. 1,5 (ἐκδ. G. Lewis, 1945).

2. Τὸ αὐτό, φέρ' εἰπεῖν, πρᾶγμα παρίσταται ἡμῖν ὡς στερεὸν καὶ μετὰ τινα χρόνον, ὅταν τεθῆ παρα τὸ πῦρ, φαίνεται ὡς ὑγρὸν· εἰς πότερον τῶν αἰσθημάτων νὰ πιστεύσωμεν ὅτι παρέχει τὴν ἀληθῆ ἐκείνου φύσιν;

3. Καὶ ἐν τῷ ὄνειρῳ πιστεύομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν καὶ συναισθανόμεθα, ἅμα δὲ ἀφυπνισθέντες παρατηροῦμεν ὅτι ἠπατήθημεν. Ἐνδέχεται δ' ὅμως καὶ ἡ λεγομένη ἐγρηγόρσις νὰ εἶναι μόνον ὄνειρον, ἐξ οὗ μέλλομέν ποτε νὰ ἀφυπνισθῶμεν καὶ νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν πλάνην.

τοις συλλογισμοῖς»¹. Ἀπλῶς εἰπεῖν πᾶσα γνῶσις, κατὰ τὸν συν-
ήθη τρόπον προσγινομένη, εἶναι ἀμφίβολος.

Ἐάν τις θέλη νὰ ἔλθῃ εἰς βεβαίαν τῆς ἀληθείας γνῶσιν, πρέ-
πει νὰ ἀντέχῃται στερρῶς τῆς ἀμφιβολίας. Ὁ ἀρχόμενος τοῦ φι-
λοσοφεῖν ὀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀμφιβολίας, νὰ ἀμ-
φιβάλλῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐ-
ξωτερικοῦ κόσμου, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἰδίου αὐτοῦ σώματος,
ἔτι δὲ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας τῶν μαθηματικῶν ἀξιωματίων.
Πάντως δὲ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλῃ χάριν αὐτῆς τῆς ἀμφι-
βολίας, τουτέστι δὲν πρέπει νὰ ἐμμένῃ ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ, ὡς οἱ
σκεπτικοί, ἀλλὰ τούναντίον νὰ νικήσῃ καὶ ἀφανίσῃ αὐτὴν ἀπαξ
διὰ παντός².

Ν ο ῶ = ὑ π ά ρ χ ω. — Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται· δὲν ὑπάρχει ἄρά γε
σημεῖον ὑπέρτερον τῆς ἀμφιβολίας; Ὡς ὁ Ἀρχιμήδης, λέγει ὁ
Καρτέσιος, ἐζήτει ἀσφαλὲς σημεῖον, ἵνα σταθεῖς ἐπ' αὐτοῦ κι-
νήσῃ τὴν γῆν, οὕτω καὶ ἐγὼ θὰ σχηματίσω μεγάλας ἐλπίδας, ἐὰν
εὔρω καὶ μίαν μόνην ἀπόφασιν ἀσφαλῆ καὶ ἀναμφίβολον. Καὶ
τῷ ὄντι παρὰ τὰς ἀμφιβολίας ὑπάρχει ἐν μόνον, περὶ οὗ δὲν δύ-
ναμαι νὰ ἀμφιβάλλω. Τοῦτο δὲ τὸ ἐν εἶναι α ὑ τ ῆ ἀ κ ρ ι β ῶ ς
ἢ ἀ μ φ ι β ο λ ί α μ ο υ, τὸ ὅ τ ι δ η λ α δ ῆ ἀ μ φ ι β ἄ λ-
λ ω, ἢ, ἄλλως καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὅτι ὑ π ά ρ χ ω· διότι
ἢ ἀμφιβολία εἶναι νόησις, ἢ δὲ νόησις προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν
νοοῦντος. Καὶ ἂν ἰσχυρότερον ὄν διεθήκε τὰ πράγματα, ὥστε νὰ
μὲ ἀπατᾶ, ὅμως ἐγὼ πρέπει νὰ ὑπάρχω, ἵνα ἀπατηθῶ³. Ἡ ἀπό-
φασις «νοῶ, ὑφίσταμαι» εἶναι ἀναγκαίως ἀληθής, διότι ταύ-
την ἐκφράζω ἐγώ, ἦτοι ἐγὼ νοῶ. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἢ ἀμφιβολία

1. Meditatio 1. Principia philosophiae 1,4 καὶ 5.

2. Ὄφειλει νὰ ἀμφιβάλλῃ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἀπαλλαγῇ πασῶν τῶν ἐκ
προκαταλήψεως σχηματισθεισῶν δοξασιῶν τοῦ σχολείου καὶ τοῦ βίου καὶ
ἀπαλλαγεῖς νὰ λάβῃ ἔπειτα τὴν ἀλήθειαν. (Discours 3,34. Princip. philos
1,1-7).

3. « Ὅσον καὶ ἂν μὲ ἀπατᾶ, ὅμως οὐδέποτε θὰ ἐνεργήσῃ ὥστε νὰ μὴ
ὑπάρχω, ἀφοῦ νοῶ καὶ εἶμαι ».

μου, ἥτις εἶναι νόησις, ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν μου¹. « νοῶ, ὑπάρχω » (cogito, ergo sum — Je pense, donc je suis)².

Ἡ πρότασις αὕτη παρέχει τὴν μόνην ἀλήθειαν, ἥτις, παρὰ πάσας τὰς ἀμφιβολίας, ὑπολείπεται ἀναμφίβολος· δὲν συνάγεται δὲ διὰ συλλογισμοῦ³, ὡς ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ἐκ τῆς ἐκφράσεως⁴ ἀλλὰ γινώσκεται ἀμέσως δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως, « εἶναι ἀλήθεια ἐπιβαλλομένη εἰς τὴν ψυχὴν ἄνευ βοήθειας γενικῆς τινος προτάσεως καὶ ἄνευ λογικῆς ἀποδείξεως »⁵.

Κριτήριον ἀληθείας.—Ἡ πρότασις « νοῶ, ὑπάρχω » εἶναι ἡ ἀφετηρία πάσης φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, τὸ ἀρχιμήδειον σημεῖον, ἀφ' οὗ ὀρμώμενος ὁ νοῦς θὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἄλλων ἀληθειῶν. Ἐν ταύτῃ δὴ εἶναι δεδομένον τὸ κριτήριον πάσης ἀληθείας καὶ ἡ ἀρχὴ πάσης βεβαιότητος. Αἴτιον δηλαδή, δι' ὃ εἶμαι ὄλως βέβαιος περὶ τῆς ἀληθείας τῆς εἰρημένης προτάσεως, εἶναι ἡ ἐνάργεια καὶ σαφήνεια αὐτῆς. Ὡστε πρέπει καὶ πᾶν ἄλλο, ὅπερ γινώσκω οὕτως εὐκρινῶς καὶ σαφῶς, ὡς τὴν πρότασιν « νοῶ, ὑπάρχω », νὰ εἶναι ὡσαύτως ἀληθές. Οὕτω πως

1. Ἡ ὑπαρξίς μου συνάγεται μόνον ἐκ τῆς νοήσεώς μου, οὐχὶ ἐξ ἄλλης οἰασδῆποτε ἐνεργείας. Δὲν θὰ ἦτο ὀρθὴ ἡ ἀπόφανσις « περιπατῶ, ὑπάρχω ἄρα » (ambulo, ergo sum), ἀλλὰ μόνον ἡ « πιστεύω ἢ νομίζω ὅτι περιπατῶ, ὅθεν ὑπάρχω ». Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων συνάγω τὴν ὑπαρξίν μου, μόνον καθ' ὅσον ἔχω ἐπίγνωσιν αὐτῶν (Princ. philos. 1,9 ἐξ.).

2. Καὶ ἂν διαψευσθῆ καὶ ἀρθῆ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅμως μένει ἀδιάσειστος ἡ συνείδησις, ἡ ἀμφιβολία, ἡ ὑπαρξίς τοῦ νοοῦντος. Καθ' ὅσον νοῶ, (ἦτοι καθ' ὅσον ἔχω συνείδησιν), ὑπάρχω.

3. Ἡδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι προηγῆθη συλλογισμὸς, οὐ μείζων πρότασις ἦτο « πᾶν τὸ νοοῦν ὑπάρχει ». Ἀλλὰ τοιαύτην δοξασίαν ἀποκρούει ὁ Καρτέσιος παρατηρῶν ὅτι ἡ πρότασις ἐκείνη (ἡ γενικὴ) προῆλθεν ἐκ τῆς μερικῆς « ἐγὼ νοῶ, ὑπάρχω » ὡς ἀρχεγόνου.

4. Ὁ Καρτέσιος προφυλάττει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς παρανοήσεως ἧς ὅμως αἴτιος εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ φιλόσοφος· ἐνεκα τῆς ἐκφράσεως τῆς περιεχούσης σύνδεσμον συλλογιστικὸν (ergo, donc (λοιπόν)). Προσφυέστερον θὰ διευτυπούτο ἡ ἀρχὴ τοῦ « cogito, ergo sum » δι' ἀπλῆς παραθέσεως « cogito, sum », (cogito = sum) ἢ διὰ τοῦ « sum cogitans ».

5. Discours de la methode 4,36. Medit. 2,24 ἐξ. Princip. philos. 1,7.

ἔχω ἤδη τὸ γενικὸν κριτήριον, καθ' ὃ ἀληθὲς εἶναι πᾶν ὅ, τι καταλαμβάνω λίαν σαφῶς καὶ ἐναργῶς (illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipio)¹.

Κατὰ τὸ κριτήριον τοῦτο λαμβάνω ἀσφαλῆ γνῶσιν τῆς φύσεως τοῦ ἰδίου μου ἐγώ· κατανοῶ σαφῶς καὶ ἐναργῶς ὅτι ἐγὼ ὁ νοῦν εἶμαι οὐσία² καὶ δὴ καὶ καθαρὰ οὐσία³, ἥ φύσις εἶναι τὸ νοεῖν καὶ μόνον τὸ νοεῖν⁴. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ἡ γνῶσις τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς εἶναι προτέρα, εὐκολωτέρα καὶ ἐναργεσττέρα τῆς γνώσεως πάντων τῶν ἄλλων· διότι συνάγεται ἀμέσως ἐκ τῆς νοήσεως^{5, 6}.

Ἵπάρχει θεός. — Βεβαιωθείς ἤδη, περὶ τῆς ἰδίας μου ὑπάρξεως ἐρωτῶ εὐλόγως, ἂν γινώσκω μετὰ παραπλησίας ἐναργείας καὶ σαφηνείας τὴν ὑπαρξίν ἄλλων ὄντων. Στρεφόμενος δὲ πάλιν πρὸς ἑμαυτὸν εὐρίσκω ὅτι ἔχω, πλὴν ἄλλων παραστάσεων, τὴν σαφῆ καὶ εὐκρινῆ παράστασιν τοῦ θεοῦ⁷, ὡς τοῦ ἀπείρου καὶ

1. Discours 4,36 ἐξ. Medit. 3,35. Princ. philos. 1,43.

2. Ἡ νόησις εἶναι ἐνέργεια, ἡ δ' ἐνέργεια προϋποθέτει οὐσίαν ὡς ἀρχὴν καὶ φορέα αὐτῆς.

3. Τὸ νοοῦν ἐγὼ οὐδὲν ἄλλο ἐμπεριέχει παρά ταύτην δὴ τὴν νόησιν, οὔτε ἄρα ἔκτασιν ἐνέχει οὔτε σχῆμα οὔτε κίνησιν· θὰ ἐνόει δέ, καὶ ἂν ἔλειπε πᾶν τὸ ἔχον ἔκτασιν, σχῆμα, κίνησιν, ἦτοι πᾶν τὸ σωματικόν. Ὅθεν συνάγεται ὅτι ἡ νοοῦσα ἐκείνη οὐσία εἶναι διάφορος παντὸς σωματικοῦ, ἀσώματος καὶ ἀϋλοῦς.

4. Ἡ ὑπαρξίς μου ἠρτηται τόσον ἐκ τῆς νοήσεώς μου, ὥστε, ἐὰν μὴ πράγματι νοῶ, οὐδένα λόγον ἔχω νὰ πιστεύω ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν δὲν νοῶ, ὄντως ὑπάρχω. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἡ φύσις τῆς οὐσίας ἐκείνης εἶναι ἡ νόησις καὶ μόνον ἡ νόησις, ὅτι ἡ νοοῦσα οὐσία ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς νοεῖ (mens semper actu cogitat).

5. Discours 4,37. Princ. philos. 1,8.11 ἐξ. Medit. 2,27 ἐξ..

6. Νόησιν, ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, λέγει ὁ Καρτέσιος πᾶσαν συνειδητὴν ἐνέργειαν, οὐ μόνον τὴν παράστασιν καὶ γνῶσιν ἀλλὰ καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν συναίσθησιν καὶ τὴν βούλησιν.

7. Βεβαίως ἔχω, πλὴν τῆς παραστάσεως τοῦ θεοῦ, τὰς παραστάσεις τῶν σωμάτων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ γνῶσις τῶν σωμάτων τελεῖται διὰ τῆς κατ' αἰ-

τελειοτάτου καὶ πραγματικωτάτου ὄντος. Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι ἀδύνατον νὰ παρήχθῃ ὑπ' ἐμοῦ, διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἶχον καὶ ἐγὼ αὐτὸς πάσας ἐκείνας τὰς τελειότητας, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καθ' ἣν τὸ αἷτιον ἔχει τοῦλάχιστον ὄσσην καὶ τὸ ἀποτέλεσμα πραγματικότητα. Ἄλλ' ἐγὼ εἶμαι πεπερασμένον καὶ ἀτελὲς ὄν — τῆς ἀτελείας ἔχω ἐπίγνωσιν — καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶμαι ἡ αἷτία παραστάσεως τοιούτου περιεχομένου¹. Τῆς παραστάσεως ταύτης αἷτιον εἶναι κατ' ἀνάγκην ἄλλο, ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχον ὄν, τελειότατον καὶ πραγματικώτατον· τοιοῦτο δ' εἶναι ὁ θεός, ὅστις ἐνεποίησέ μοι τὴν παράστασιν ἑαυτοῦ. Λοιπὸν « ἐκ τοῦ ὅτι ὑπάρχω καὶ ἔχω τὴν παράστασιν ὄντος τελειοτάτου, συνάγω ἐναργέστατα ὅτι ὑπάρχει θεός »².

Αὕτη εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἢ ἀνθρωπολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ³, ἡ κατ' οὐσίαν χριστιανικὴ (ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου θεμελιωθεῖσα καὶ ὑπ' ἄλλων μετὰ προσθηκῶν ἐπαναληφθεῖσα, ὡς τοῦ Ὁκκάμου καὶ τοῦ Καμπανέλλα)⁴. Εἰς ταύτην προστίθεται ἡ ὄντολογικὴ ἀπόδειξις, καθ' ἣν ἡ ὑπάρξις συνάγεται ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς τελειότητος. Τὸ ἄπειρον δηλαδὴ καὶ

σθησιν ἐμπειρίας, ἧτις, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἄκρως ἐπισφαλῆς, ὑπολείπεται ἡ παράστασις τοῦ θεοῦ ὡς ἀφετηρία εἰς τὴν περαιτέρω γνῶσιν.

1. Ἀφοῦ γινώσκω τελειότητα, ὡς ἐγὼ τὸ παράπαν δὲν ἔχω, ἔπεται ὅτι δὲν εἶμαι μόνος ἀλλ' ὑπάρχει ὄν τελειότερον, ἐξ οὗ ἐξαρτῶμαι καὶ ἔλαβον ὅ,τι ἔχω. Ἐὰν ὑπῆρχον μόνος καὶ ἀνεξάρτητος παντὸς ἄλλου, θὰ ἠδυνάμην νὰ πορίσω ἑμαυτῷ ὅ,τι μοι λείπει· οὕτω θὰ ἦμην ἐγὼ αὐτὸς ἄπειρος, αἰώνιος, ἀναλλοίωτος, παντογνώστης, παντοδύναμος, ὅπερ ὁμῶς δὲν συμβαίνει.

2. Princ. philos. 1,14 καὶ 15. Discours 4,39. Medit. 5,65.

3. Ἐνταῦθα βάσις τίθεται οὐχὶ ἡ ἐννοία τοῦ θεοῦ καθ' ἑαυτὴν ἀλλ' ἡ ἐννοία τοῦ θεοῦ ἡ ἐν ἡμῖν, ἐν τοῖς ἀνθρώποις.

4. Κατὰ τῆς προκειμένης ἀποδείξεως ἠγέρθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Γασσένδη ἡ ἐνστάσις ὅτι τὴν παράστασιν τοῦ ἀπείρου, ὡς καὶ παντὸς ἰδεατοῦ, σχηματίζομεν ἡμεῖς δι' ἐπεκτάσεως καὶ συνδυασμῶν (τὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ σχηματίζομεν δι' ἄρσεως τοῦ περιορισμοῦ καὶ διὰ συνδυασμοῦ διαφόρων γνωρισμάτων). Ἀπαντῶν δὲ ὁ Καρτέσιος παρετήρησεν εὐφυῶς ὅτι αὕτη ἀκριβῶς ἡ δύναμις τοῦ εὐρύνειν τὰς παραστάσεις τοῦ σχετικῶς τελείου, ἀποδεικνύει ὅτι ἔχομεν τὴν ἀρχὴν καὶ ρίζαν ἐν τῷ θεῷ.

τελειότατον ὄν πρέπει ὡς τοιοῦτο νὰ ἔχη τὴν ὕπαρξιν, ἥτις εἶναι μεγάλη τελειότης· διότι τελειότερον εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὸ (ἀντικειμενικῶς) ὑπάρχον παρὰ τὸ ἀπλῶς δυνατόν, τὸ μόνον ἐν τῷ νῶ ὄν. Ὡστε τὸ τελειότατον ὄν ἐπάναγκες νὰ εἶναι καὶ πραγματικόν. Ἡ ὕπαρξις ἐμπεριέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ τελειοτάτου ὄντος τόσον ἀναγκαίως, ὅσον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ τριγώνου ἢ πρότασις ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν αὐτοῦ ἰσοῦται πρὸς δύο ὀρθάς¹. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἀρνούμενοι εἰς τὸ τελειότατον ὄν τελειότητά τινα, οἷα ἢ τῆς ὑπάρξεως, περιπίπτομεν εἰς ἀντίφασιν².

Τέλος ἡ ὕπαρξις μου, ἣν συνάγω ἐκ τῆς νοήσεώς μου, προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν τοῦ θεοῦ. Δὲν ὑπάρχω δηλαδὴ δι' ἑμαυτοῦ· ἐὰν ὑπῆρχον δι' ἐμοῦ αὐτοῦ, θὰ εἶχον πορίσει ἐμαυτῷ πάσας ὄσας νοῶ τελειότητας, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Ὅφείλω ἄρα νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὑπάρχει ὑπερτέρα αἰτία, ἥτις ἔδωκέ μοι τὴν ὕπαρξιν καὶ ἐμπεριέχει πάσας τὰς τελειότητας, ὄσας νοῶ· ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ὁ θεός. Βεβαίως ἐνδέχεται νὰ εἶπη τις ὅτι τὴν ὕπαρξιν μου ἔλαβον παρ' ἐτέρων, τῶν γονέων μου, καὶ οὗτοι πάλιν παρὰ τῶν ἑαυτῶν γονέων καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον, ὥστε νὰ εἶναι περιττὴ ἢ παραδοχὴ πρώτης αἰτίας. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χωρῶμεν ἐπ' ἀπειρον, ἔπειτα δὲ καὶ αὕτη ἡ διάρκεια τῆς ὑπάρξεώς μου ἐπιβάλλει νὰ συμπεράνω τὴν ὕπαρξιν πρώτης αἰτίας· διότι ὅπως ὁ λόγος τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, οὕτω καὶ ὁ λόγος τῆς διατηρήσεως αὐτῆς δὲν κεῖται ἐπ' ἐμοί. Καὶ οὕτω λοιπὸν ὀφείλω νὰ ἀναγνωρίσω πρώτην αἰτίαν διατηροῦσάν με ἐν τῇ ζωῇ, τὸν θεόν³.

1. Discours 4,40. Medit. 3,42 ἐξ. Princ. philos. 1,17 καὶ 18.

2. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀπόδειξις, παρεμφερῆς πρὸς τὴν τοῦ Ἀνσέλμου (ἰδὲ Κ. Ι. Λογοθέτου, Ἡ φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος, σ. 472), δὲν εἶναι ἀνέγκλητος. Ἡδη ὁ Γασσένδης παρετήρησεν ὅτι ἡ ὕπαρξις εἶναι πάντως ὄρος καὶ προϋπόθεσις τῆς τελειότητος ἢ τῆς ἀτελείας, ἀλλ' αὕτη καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι τελειότης. Ὑστερον δὲ ὁ Κάντιος ἔδειξεν ὅτι ἡ ὕπαρξις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐννοίαν ὄντος τινός, καθ' ὃν τρόπον τὰ λοιπὰ γνωρίσματα αὐτῆς· εἶναι ἄδηλον ἂν τὸ ὡς τελειότατον νοούμενον ὄν ὑπάρχει πράγματι.

3. Discours 4,39. Princ. philos. 1,20 καὶ 21. Medit. 3, 42 ἐξ.

Ἐπάρχει κόσμος.— Ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας προήλθομεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ τελειοτάτου ὄντος καὶ ἐπετύχομεν τῆς βεβαιότητος ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον βῆμα καὶ προέβημεν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου (τοῦ ἐγὼ) εἰς ἀντικείμενον (τὸν θεόν). Ἐπολείπεται νῦν νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τῶν σωματικῶν δηλονότι ὄντων. Διότι περὶ τούτων οὐδὲν μέχρι τοῦδε γινώσκομεν· δὲν εἴμεθα βέβαιοι ἀλλὰ τὸναντίον ἀμφιβάλλομεν ἂν ταῦτα ὑπάρχουσιν. Αἱ αἰσθήσεις καθ' ἑαυτὰς οὐδεμίαν παρέχουσιν ἡμῖν βεβαίωσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ σωματικοῦ κόσμου. Καὶ ἔχομεν μὲν σύμφυτον τὴν κλίσιν εἰς τὸ νὰ ἀναφέρωμεν τὰς καθ' αἰσθήσιν παραστάσεις εἰς ἐξωτερικὰ σώματα ὡς αἷτια αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν γινώσκομεν ἀσφαλῶς ἂν ταῦτα ὄντως ὑπάρχουσιν· διότι ἐνδέχεται ἢ ψυχὴ νὰ ἔχη τὴν δύναμιν τοῦ παράγειν ἐξ ἑαυτῆς τὰς παραστάσεις ἢ δύναται παντοδύναμον ὄν νὰ διεγείρῃ ἐν ἡμῖν παραστάσεις ὁμοῦ μετὰ τῆς κλίσεως νὰ ἀναφέρωμεν αὐτὰς εἰς ἐξωτερικὰ σώματα. Διὸ πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἀνώτερον λόγον βεβαιωτικὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ σωματικοῦ κόσμου. Τοιοῦτος λόγος πράγματι ὑπάρχει καὶ εἶναι ἡ θεία ἀληθευτικότης (veracitas). Ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἀληθευτικός, γινώσκομεν ἀμέσως ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν παραστάσεως αὐτοῦ ὡς τοῦ τελειοτάτου ὄντος. Ἐὰν δ' εἶναι, καθὼς καὶ εἶναι, ἀληθευτικός, ἀδύνατον νὰ ἐμβάλλῃ με εἰς ἄφυκτον πλάνην καὶ ἀπάτην¹ ὅπερ θὰ συνέβαινεν, ἐὰν πρὸς τὰς παραστάσεις ἡμῶν μὴ ἀντεστοίχουν τὰ σώματα.

Ἐπάναγκες ἄρα νὰ ὑπάρχωσι σωματικὰ ὄντα, ὡς δεικνύουσιν αἱ αἰσθήσεις. Ἡ θεία ἀληθευτικότης οὐ μόνον ποιεῖ ἡμᾶς βεβαίους περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν σωμάτων ἀλλὰ καὶ παρέχει τὴν ἰσχυροτάτην ἐμπέδωσιν τῆς ὑποκειμενικῆς ἀρχῆς τῆς βεβαιότητος. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ θεὸς ὑπάρχει ἀληθευτικός, φαίνεται ἀδύ-

1. Ὁ θεὸς δὲν ἀπατᾷ ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐνεποίησεν ἡμῖν τὸ «φυσικὸν φῶς» (lumen naturale), τουτέστιν ἐνεφύτευσε τὴν δύναμιν τοῦ διοραῖν ἀμέσως καὶ ἀσφαλῶς θεμελιώδεις ἐννοίας.

νατον νὰ ἀπατᾶ ἡμᾶς, ὅσάκις γινώσκομέν τι σαφῶς καὶ εὐκρινῶς· κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἄκρως βέβαιοι περὶ τῆς ἀληθείας παντὸς σαφῶς καὶ ἐναργῶς γινωσκομένου¹. Δὲν ἀπατώμεθα λοιπὸν παντάπασι πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐξωτερικῶν ὄντων· τοιαύτη ἀπάτη θὰ ἀντέκειτο ἀντικρυς πρὸς τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν ἀληθευτικότητα τοῦ θεοῦ².

Οὕτω πως ἤρθη ἡ γενικὴ ἀμφιβολία, ἀφοῦ ἐπορίσθη πρῶτον μὲν ἡ γνῶσις τοῦ ἰδίου ἐγώ, ἔπειτα δὲ ἡ τοῦ θεοῦ, τέλος δὲ ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν σωμάτων. Ἡμφεσβητήθησαν κατ' ἀρχὰς πάντα καὶ ὕστερον διακριθέντα παρελήφθησαν τὰ ἀσφαλῆ· ἐγένετο δηλαδὴ παραπλήσιον πρὸς τὴν πρᾶξιν, καθ' ἣν τις κάλαθον περιέχοντα ἀναμιξ σῶα καὶ σαπρὰ μῆλα ἐκκενοῖ τοῦ ὄλου περιεχομένου καὶ εἶτα ἐκλέγων τὰ σῶα ἐμβάλλει πάλιν εἰς αὐτόν, τὰ δὲ σεσηπότα καταλείπει ἔξω.

3. Ὀ ν τ ο λ ο γ ί α. — Ἀρίστην μέθοδον τῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον αὕτη ἐνδιατρίβει ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ὄντολογίας, ἀποφαίνει ὁ Καρτέσιος ἐκείνην, ἣτις ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ καὶ ἐκ ταύτης πειρᾶται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ δημιουργήματα καὶ φαινόμενα³. Ἀναπτύσσων δὲ ὁ φιλόσοφος τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ

1. Prime philos. 2, 1. Medit. 3, 46 ἐξ. 6, 78 ἐξ.

2. Ὁ Ὄββέσιος ἤδη ἀντεῖπε καὶ πολλοὶ πολλάκις ὕστερον ἐπανέλαβον καὶ ἐπαναλαμβάνουσιν ὅτι ὁ Καρτέσιος ἐνέπεσεν εἰς διάλληλον κύκλον· διότι ἐκ τῆς « σαφοῦς καὶ ἐναργοῦς » γνώσεως ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ καὶ πάλιν ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδεικνύει τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς « σαφοῦς καὶ ἐναργοῦς γνώσεως ». Ἀλλὰ τὴν μομφὴν ἀπέκρουσεν ὁ φιλόσοφος εὐφυῶς παρατηρήσας ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα ἀληθῶς περὶ ἀποδείξεως ἀλλὰ περὶ ἐνοράσεως. Τῶ ὄντι ἀμφότεραι αἱ προτάσεις εἶναι (κατὰ τὸν Καρτέσιον) ἀμέσως καὶ ἀφ' ἑαυτῶν φανεραί, ἐκ περισσοῦ δ' ἐπικυροῦσι λογι-κῶς ἀλλήλας, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἑκατέρα τρόπον καὶ τὴν οἰκείαν σειρὰν, καθ' ὅσον κατὰ μὲν τὴν ὑπαρξιν πρῶτον εἶναι ὁ θεὸς δημιουργῶν τὸν νοῦν μετὰ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, κατὰ δὲ τὴν γνῶσιν πρῶτον εἶναι τὸ κριτήριον ἄγον εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ.

3. Princ. philos. 1, 24.— Ἡ τοιαύτη μέθοδος (ἀποψις ἐκ τῶν προτέρων) ἀντίκειται πρὸς τὴν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, καθ' ἣν πρέπει πρό-

θεοῦ, τοῦ σωματικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας. Οὐσίαν δὲ λέγει τὸ ὄν τὸ ὑπάρχον οὕτως, ὥστε μηδενὸς ἑτέρου νὰ χρῆζῃ πρὸς ὑπαρξιν¹. Κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦτον μίαν μόνον ὑπάρχει, ἐν τῇ κυρίᾳ καὶ ἀκριβεῖ τοῦ ὄρου ἐκδοχῆς, μία οὐσία, τουτέστιν ὁ θεός. Διότι μόνον ὁ θεὸς οὐδενὸς ἑτέρου ὄντος ἔχει χρεῖαν πρὸς ὑπαρξιν. Τὰ δὲ λοιπὰ πάντα δὲν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, οὐσίαι, ὡς ὁ θεός· διότι χρῆζουσι τῆς θείας συνδρομῆς (con-cursus Dei) καὶ ἄνευ ταύτης ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσι. Διὸ καὶ τὸ ὄνομα τῆς οὐσίας δὲν προσήκει εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς τὰ δημιουργήματα ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας (univoce)· ὁ μὲν θεὸς εἶναι οὐσία ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοία, τὰ δὲ δημιουργήματα εἶναι καὶ λέγονται οὐσίαι μόνον καταχρηστικῶς².

τερον νὰ γνωρίσωμεν τὰ δημιουργήματα καὶ ἐκ τούτων νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ δημιουργοῦ· κατερχόμενοι δὲ ὕστερον ἐξ αὐτῆς θὰ συμπληρώσωμεν καὶ τελειώσωμεν τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῶν δημιουργημάτων καὶ φαινομένων.

1. Princ. philos. 1,51 « Per substantiam nihil aliud intelligere possumus quam rem, quae ita existit, ut nulla alia re indigeat ad existendum ».

2. Ἐνθ. ἀνωτ. Τὰ μὲν ἄλλα πάντα ἔχουσι αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν τὸν θεόν, ὁ δὲ θεὸς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει αἰτίαν παρὰ ἑαυτόν, εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ (causa sui).—Ἄλλ' ὁ ἐπιφανῆς θεολόγος Ἀντών. Αἰρηαὺλδ (Ζανσενιστής, ἦτοι ὀπαδὸς τῆς αἰρέσεως τοῦ Zansenius), μετέπειτα θερμὸς Καρτεσιακός, ἐνιστάμενος παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐννοία « αἰτία ἑαυτοῦ » ἐνέχει ἀντίφασιν καὶ δὲν ἐπιτρέπεται πάντως νὰ προσνεμηθῆ εἰς τὸν θεόν. Διότι οὐδεὶς, λέγει, δύναται νὰ δώσῃ ὅ,τι δὲν ἔχει, ἐὰν δὲ τις ἐμελλε νὰ δημιουργήσῃ ἑαυτόν, ἔδει ἤδη νὰ ὑπάρχη πρότερον (ἀλλὰ τότε ὁ θεός, ἔχων ὑπαρξιν, ἔδωκεν ἑαυτῶ ὑπαρξιν!)· ἐὰν δὲ ὁ θεὸς ἦτο αἰτία ἑαυτοῦ, θὰ ἦτο καὶ ἀποτέλεσμα, ὡς αἰτία δὲ θὰ προηγείτο τοῦ ἀποτελέσματος χρονικῶς, ὅπερ ἄτοπον· διότι ἐπὶ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ διάκρισις παρελθόντος καὶ μέλλοντος, δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Πρὸς τὴν τοιαύτην ἐνστάσιν (γενομένην κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐγουστίνου, Summa Theol. 1,2 art. 3), ἀπήντησεν ὁ Καρτέσιος ὅτι ἀποδεικνύοντες τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὀφείλομεν νὰ ἐφαρμόσωμεν αὐτὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ νὰ νοήσωμεν τὸν Θεὸν « αἰτίαν ἑαυτοῦ »—πλὴν ὅτι χρησιμοποιοῦμεν περὶ τοῦ θεοῦ τὴν ἐκφρασιν « αἰτίαν » μόνον κατ' ἀναλογίαν, ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· καὶ δυνά-